

Breda Pogorelec

Filozofska fakulteta v Ljubljani

IZHODIŠČE IN TEORETSKE OSNOVE SLOVENSKEGA JEZIKA

SLOVENSKI JEZIK V VZGOJI IN IZOBRAŽEVANJU

- učno načelo
- učni jezik
- posebno predmetno področje – raznovrstnimi vzgojnimi in izobraževalnimi nalogami

0 Uvod

V izročilu slovenskega vzgojno-izobrazovalnega procesa je bil delež slovenskega jezika določen z njegovo vlogo kot *učnega načela*, *učnega jezika* in *učnega predmeta*. Pojem *učni* pomeni *vzgojni* in *izobraževalni*, v nadaljnjem obravnavanju je mišljen celovit učinek dveh različnih, vendar nedeljivih vidikov šolske zasnove.

0.1 Čeprav je slovenski jezik kot učni jezik v šoli izpričan že v času protestantizma v 16. stoletju, je bil za popolno slovensko šolo na vseh stopnjah potreben večstoleten boj; posebej intenzivni so bili napori od konca 18. stoletja do 1918, pa tudi med zadnjo vojno. Boj za slovensko šolo v nekaterih pokrajinah še ni izbojevan in se nadaljuje. V slovenskem narodovem prostoru je bil boj za slovensko šolo pomemben del boja za formalne pravice slovenskega jezika v javnosti in tako sestavni del boja za narodovo svobodo.

0.2 V SR Sloveniji, to je na večjem delu slovenskega narodovega ozemlja, je bila sodobna vloga slovenskega jezika določena z dokumenti in delovanjem nove ljudske oblasti, potrjena z avnojskimi določbami in natančneje urejena po osvoboditvi. Enakopravnost slovenskega jezika z jeziki drugih narodov in narodnosti v SFRJ je ustavno zagotovljena, slovenski jezik je v SR Sloveniji uradovalni jezik (na obeh narodnostno mešanih ozemljih skupaj z madžarskim oziroma italijanskim). Večja družbena skrb za dosledno rabo slovenskega jezika v javnosti pomaga po eni strani utrjevati odnos glede rabe slovenskega jezika, po drugi pa širiti njegovo kulturo. (Prim. Pismo o jeziku RK SZDL iz leta 1965, portoroško posvetovanje 1979, delo sveta za jezik pri RK SZDL.)

0.3 Nagli razvoj sodobne znanosti in predvsem tehnologije sicer v marsičem posebej poudarja pomen svetovnih jezikov za povezovanje in pretok znanja med narodi (dolga stoletja je pripadala taka vloga latinščini), a kljub temu si danes človeštvo prizadeva za razvoj in ozaveščanje individualne humane in narodne identitete. Posebej je poskrbljeno za razvoj in spoznavanje miselnega izraza ob ubesedenju nejezikovne predmetnosti in izražanju čustev v maternem jeziku, to je jeziku, ki se ga otrok nauči v svojem prvem okolju, v družini, in je zato jezik njegovih prvih vtisov in prve, najgloblje komunikacijske skušnje.

0.3.1 Prva naloga sodobnega jezikovnega izobraževanja in vzgoje v maternem jeziku je zato najprej v seznanitvi učenca z nekaterimi nujnimi oblikami družbene komunikacije (pozdravi, odzdravi, odzivi itd.), v opismenitvi in v osnovni jezikovni kulturi formalnega

(knjižnega) jezika, nato v spoznavanju jezikovnega ustroja in njegovih aktualizacij v besedilih. Spoznavanje maternega jezika, to se pravi slovnično poznavanje jezikovnega sestava materinščine je spoznavno izhodišče za obvladovanje vseh drugih jezikov, ki se jih bo učenec učil. Nadvse pomemben delež pri izoblikovanju estetskih in širših kulturnih standardov ima ob sklopu predmeta slovenski jezik pouk književnosti. Tako jezikovna kakor književna vzgoja in izobraževanje sta pomenljivo udeležena pri oblikovanju podstav za zavest narodne in kulturne identitete.

0.3.2 Sodobni razvoj jezikoslovne znanosti, vede o književnosti in družbenih ved v najširšem pomenu je omogočil jasnejše razumevanje in definiranje naštetih smotrov, predvsem pa spoznavne in vzgojne vloge poučevanja maternega jezika. Pri jezikovni vzgoji je čedalje večji poudarek namenjen ugotavljanju razmerij, ki se vzpostavljajo z jezikovno komunikacijo, posebej razmerij med miselnimi in pomenskimi podstavami in jezikovnim izrazom, pa tudi razmerij, ki jih vzpostavljajo sporočila (besedila). Tako sodobno jezikoslovje kakor literarna veda nudita izhodišča za globlje sprejemanje in doživljanje besedne umetnine in s tem za intenzivnejšo estetsko in kulturno vzgojo. Podoben delež v interdisciplinarnem prepletu imajo tudi družboslovne vede.

0.3.3 Vsi ti vidiki kažejo na zahteven preplet smotrov in vsebin teh predmetnih področij v okviru vzgojno-izobraževalne celote pouka materinščine, opozarjajo pa tudi na poseben družbeni pomen tega dela učno-vzgojnega procesa.

V sodobnem vzgojno-izobraževalnem poteku morajo biti upoštevani vsi ti vidiki. Ker pa jih ni mogoče doseči samo v ozkih okvirih predmetnega področja (npr. materinščina: slovenski jezik), morajo biti primerno porazdeljeni.

Smotre za slovenski jezik (kot materni jezik) in književnost zato uresničujemo kot

- *smotre jezikovne vzgoje in izobraževanja v učnem načelu in učnem jeziku,*
- *smotre jezikovne vzgoje v učnem predmetu in kot*
- *smotre književne vzgoje v učnem predmetu.*

Ti smotri so okvirni (splošni) in posebni.

0.3.3.1 Za izpolnjevanje navedenih smotrov morajo biti vsi učitelji primerno usposobljeni, in sicer tako v praktični jezikovni kulturi kakor v sodobni jezikoslovni teoriji, potrebni za opravljanje posameznih nalog. Smotri so zasnovani okvirno, da bi bilo tako mogoče stalno obnavljanje spoznavnih in didaktičnih izhodišč (ob razvoju znanosti in pridobivanju izkušenj).

1. Smotri vzgoje in izobraževanja v slovenskem jeziku posebej kot učnem jeziku

1.1 *Vzgoja in izobraževanje* sta temeljna institucija vsake družbe, tudi samoupravne socialistične družbe slovenskega naroda v SR Sloveniji, sestavnem delu SFRJ. *Jezikovna kultura*, to se pravi miselno-izrazna usposobljenost in kultiviranost v maternem jeziku, je v tej instituciji *eden glavnih smotrov* vzgojnega dela; postavljen je kot *učno načelo* in se uresničuje z *učnim jezikom*.

Tako definirana jezikovna kultura z zvrstnostnim diferenciranjem od domačega narečja oziroma pogovornega jezika do formalnega knjižnega jezika se začenja že v predšolski vzgoji, z rednim šolanjem se razširi od govora najprej na opismenjevanje, na branje in pisanje in se nato razvija pri celotnem učnem procesu. Obvladovati kulturo maternega jezika seveda ne pomeni zamenjave rodne narečja ali pogovornega jezika s slovenskim knjižnim jezikom, ampak skladno s stopnjo izobrazbe in delovnimi potrebami zmožnost in sposobnost (kompetenco in performanco) proste prehajanja iz zvrsti v zvrst v skladu

z govornim položajem in temo sporočanja (v javnosti, doma, na delovnem mestu, pri rekreaciji itd.). »Pravilna« raba je tista, ki je primerna, nikakor pa ne – kakor pogosto doslej – v vsakem položaju in za vsako ceno knjižni jezik.

1.2 Pri kulturi jezika kot temeljnem smotru učnega načela pa je potrebno še posebej poudariti obseg vzgojno-izobraževalnih prizadevanj in njihov pomen. Vzgoja in izobraževanje v navedenem zvrstnostno ustreznem obvladovanju slovenskega jezika kot osnovnega in sporazumevalnega jezika obsega kot učno načelo jezikovno kulturo kot izrazno obvladovanje vseh sistemov, združenih v najširšem pojmovanju kulture (torej tudi sistemov človekovega znanja, navad, ustvarjalnega izročila). Ti sistemi zajemajo vsa področja vzgoje in izobraževanja: naravoslovno z matematiko, tehnično vzgojo, družboslovje in humanistiko z zgodovino, geografijo, osnovami etnologije, umetnostnih ved ter (slovenskega) jezikoslovja.

Področja zajemajo sisteme, ki so pretežno univerzalni, in sisteme, ki so posebni, specifični za slovensko kulturo; o specifičnih lastnostih zato sporočajo ne le tako imenovane nacionalne vede, ampak tudi vede, ki se ukvarjajo z univerzalnimi sistemi, npr. naravoslovje; podobno je tudi z nacionalnimi vedami, ki od posebnega segajo k splošnemu, univerzalnemu, npr. književnost.

Tako zastavljen smoter učnega načela omogoča uresničenje najširših ciljev jezikovne kulture: ne le v razvijanju možnosti in sposobnosti za individualno formulacijo misli in pri tem za jezikovno samostojnost, ampak tudi v oblikovanju podstav sodobne identitete kot individualne osebnosti, člana narodne skupnosti in v tem okviru združbe jugoslovanskih narodov in narodnosti in človeštva.

1.3 Med spoznavne in vzgojne vidike tega temeljnega smotra splošne (in tudi jezikovne) kulture spada tudi spoznavanje drugih jezikov in spoštovanje jezikov in kultur najprej bližnjega stika, to je jezikov drugih narodov in narodnosti Jugoslavije, nato drugih jezikov. Bolj ali manj skupne univerzalne podstave jezikov so podane z zasnovo materinščine, spoznavanje drugih jezikov poteka ob polnem spoštovanju in upoštevanju lastnega jezika in kulture.

1.4 Smoter (jezikovne) kulturne vzgoje kot učnega načela uresničuje ves vzgojni in izobraževalni proces od predšolske dobe do konca šolanja predvsem z učenim jezikom in s posebno naravnostjo k uresničevanju jezikovnega smotra kot temeljnega učnega načela. Uresničevanje je uspešno, če so vsem nosilcem vzgoje in izobraževanja zagotovljeni pogoji, ki to uresničevanje omogočajo; predvsem morajo obvladati učni jezik, vendar ne le kot komunikacijski sistem, ampak kot celoto kulturnih vrednosti.

Uresničevanje je uspešnejše, če je ves proces vzgoje in izobraževanja zasnovan skladno in celovito:

- v *predšolski dobi* poteka ob skrbno odbranih temeljih prve kulturne vzgoje;
- v *prvem obdobju osnovne šole* (tako imenovani skupni, razredni pouk) ga je mogoče uresničevati interdisciplinarno; to bi lahko nudilo osnove vedenjskega povezovanja, kar bi pa moralo temeljiti na nujnem metodološkem zaledju, ki ga ni mogoče oblikovati samo iz vidikov pedagogike in didaktike, ampak mora biti vsebinsko povezovanje področij že v izhodišču raziskovalno zastavljeno. Povezovanje posameznih predmetnih področij na ravni razrednega pouka zato ni samo zadeva pedagogov in domiselnosti učiteljev praktikov, ampak mora postati predmet večdisciplinskega raziskovanja o stičnem v naši predstavi o svetu;
- v *drugem obdobju osnovne šole* (razdruženi, predmetni pouk) mora prvo sistematično spoznavanje kulturnih sistemov po posameznih predmetnih področjih graditi na že prej

znanih in povezanih spoznanjih in jasno razmejevati med skupnim, podobnim in različnim v posameznih kulturnih panogah;

– v *usmerjenem izobraževanju* (na stopnji srednje šole) se proces kulturne vzgoje pogloblja tako v razumevanju univerzalnih prvin kakor v spoznavanju specifičnega; cilj vzgoje in izobraževanja na tej stopnji je kultiviranje miselnega izraza in oblikovanje kulturnih predstav pogleda na svet. V določeni meri se ta proces pogloblja tudi v usmerjenem izobraževanju na stopnji visoke šole.

2. Splošni in posebni smotri predmetnega področja SLOVENSKI JEZIK z raznovrstnimi vzgojnimi in izobraževalnimi nalogami in cilji

Pripomba: Navedeni smotri zadevajo le tisto vzgojno in izobraževalno predmetnost, ki zadeva jezik v ožjem pomenu. Ker je predmetno področje v vzgojno-izobraževalnem procesu zasnovano v neločljivi povezavi jezikovnega in književnega dela, je celota smotrov sestavljena iz smotrov jezikovnega in književnega dela; oboji se srečujejo predvsem pri jezikovnostilistični obravnavi umetnostnega besedila, pa tudi v nekaterih drugih ciljih, zlasti oblikovanja narodne identitete itd.

Tako splošni kakor posebni smotri so zasnovani tako, da jih je mogoče uresničevati v skladu z napredkom in novimi pogledi jezikoslovne, drugih sorodnih ved in pedagogike z didaktiko.

2.1 Splošni in posebni smotri pouka slovenskega jezika

2.1.1 Razredni pouk (od prvega do četrtega razreda osnovne šole)

Najširši krog vzgojnih ciljev se prepleta s spoznavnimi. Vzgoja jezikovne kulture se sistematično začne od spoznavanja temeljev komunikacije, kakor se kaže v jezikovnem (in deloma nejezikovnem) vzpostavljanju medsebojnih razmerij v družbi (pozdravi, odzdravi, tudi potek razgovora in drugih oblik sporočanja; sprejemanje in razumevanje (domevanje) govornih sporočil spremlja vsaj v skromnem obsegu seznanitev z osnovnimi vedenjskimi normami v domačem neformalnem in uradnem ali javnem (to je formalnem) okolju. To prepoznavanje in prvo obvladovanje govorne dejavnosti je dopolnjeno še s prvimi preprostimi opozorili na govorno strategijo in v tem okviru na pričakovane in morebitne nepričakovane učinke sporočanja (z informacijo o morebitnih družbenih sankcijah v prvem in drugem primeru). Ta smoter se seveda ne sme izroditi v vzgojo v konformizmu in oportunizmu, ampak pomaga oblikovati temelje kulturnega sporazumevanja. Prav ti pragmatični vidiki oblikovanja besedil spadajo med temeljne smotre jezikovnega izobraževanja na vseh stopnjah.

Ta smoter je povezan s smotrom prvega opazovanja in prepoznavanja lastnega jezikovnega sredstva v družbi in pri govorni dejavnosti (narečje/pogovorni jezik: knjižni jezik, razločevanje jezikov), kar je začetek govorne kulture in podlaga za opismenjevanje. Vzgojnim in izobraževalnim smotrom jezikovne kulture se že na tej stopnji pridružujejo smotri (estetskega) sprejemanja in doživljanja besede ob besedni umetnosti; ti smotri zajemajo tako prvine izrazne podobe zbornega jezika kakor prepoznavanje pomenskih menjav v različnih besednih igrah.

Smotru doživljanja in razumevanja jezika se na tej stopnji pridružuje smoter prvega prepoznavanja zapletene jezikovne strukture, predvsem razmerja med besednim pomenom in obliko v stavku. Ta smoter prve orientacije v pomensko-oblikovno-izrazni jezikovni strukturi se v razrednem pouku povezuje s smotri spoznavanja drugih, manj zapletenih sistemov (npr. razločkov v pojavnem svetu, različnih znakovnih sistemov, kakor so prometni znaki in drugi signalni sistemi na eni strani, pa tudi sistemi navad, npr. noša na drugi), pa tudi s smotrom razvijanja matematičnega mišljenja (jezik : matematična govorica).

Med splošne spoznavne in vzgojne smotre spada že na tej stopnji tudi oblikovanje razmerja med maternim in tujimi jeziki in vzgoja v dejavnem spoštovanju lastnega in drugih jezikov, kakor se kaže z ustreznim socialnim razmerjem in občutljivo pozornostjo za jezikovno rabo. Na stopnji razrednega pouka je mogoče te smotre doseči lažje kot na stopnji predmetnega, ker ima učenec pred seboj enega učitelja, ki mora najprej s svojim zgledom in znanjem učenecem nakazati pot do lastne govorne kulture; ta je v jasnem, samozavestnem nastopanju in tudi v formalnem položaju ne otroško izumetničenem. V to skupino splošnih smotrov spada tudi skrb za govorno higieno in s tem v zvezi za pravočasno ugotavljanje in strokovno odpravljanje govornih napak.

2.1.2 Posebni smotri so oblikovani ožje strokovno. Mednje spada najprej opazovanje in prepoznavanje jezikovne zvrstnosti; učenci v medsebojni komunikaciji razvijajo govorne sposobnosti, učijo se pripovedovati, pogovarjati se bodisi v konvencionalnih (vezanih) oblikah, na primer ob srečanju, pozdravljanju in drugih podobnih priložnostih, ali v prostem (nekonvencionalnem) pogovoru o poljubni zanimivi predmetnosti. Ob jeziku govornih medijev in ob formalnih priložnostih je pojasnjena njegova vloga in obseg rabe: v govoru vsakdanjega sporočanja zlasti v domačem okolju je narečje (pogovorni jezik) tako imenovano neformalno izrazilo, knjižni jezik pa izraz skupne formalne kulture. – Učenci opazujejo izrazno bogastvo v narečju in sprejemajo izrazno razčlenjenost in besedno bogastvo raznovrstnih besedil knjižnega jezika (od vsakdanjih do estetskih). S tem si oblikujejo prve predstave o govorni kulturi zlasti knjižnega jezika in si ustvarjajo temelje jezikovnega okusa.

Opisminenjevanje poteka v dveh smereh: najprej sprejemajo pisna besedila z branjem (in spoznavajo glasovno vrednost optičnih znakov pisave), nato pisno oblikujejo lastna besedila (pri tem zapisujejo glasove z optičnimi znaki). Z glasovno vrednostjo črk spoznajo tudi glasoslovno normo knjižnega jezika. Ob osnovah pravopisa so pojasnjeni najprej preprosti, potem nekoliko zahtevnejši pojmi pisne norme (npr. zveza med stavčnim ločilom in stavčno melodijo, vprašanje zapisovanja v slovenskem jeziku ob stiku soglasnikov v soglasniških sklopih, smisel rabe velike začetnice itd.), postopoma prepoznavajo tudi osnovne pojme slovničnega sestava (zlasti besedne vrste in njihovo vlogo v sporočilih). Razložek med to in naslednjo stopnjo je v tem, da gre na tej stopnji za prepoznavanje pojavov in za prvo razločevanje, medtem ko gre na stopnji predmetnega pouka za dejavno poznavanje in obvladovanje sistema.

2.1.3 *Splošni smotri predmeta slovenski jezik na predmetni stopnji osnovne šole* (od petega do osmega razreda)

Splošni smotri se delijo na spoznavne in na vzgojne; obe skupini smotrov sta med seboj povezani, prva skupina pomeni odslej teoretsko pripravo za praktično jezikovno udejanjanje pri oblikovanju besedil oziroma za globlje sprejemanje estetskih lastnosti umetnostnega jezika in besedil. Med spoznavne smotre spada poglobitev zavesti o družbeni vlogi jezika (v sodobnem vidu in vsaj okvirno tudi zgodovinsko), spoznanje zvrstnostne strukturiranosti slovenskega jezika, glasoslovne in slovnične zgradbe knjižnega jezika ter osnovnih značilnosti slovarskega bogastva (s sinonimiko, frazeologijo, prevzetimi besedami itd.) in ob tem sprejetje norme knjižnega jezika z osnovami pravopisa in pravoerečja. Na tej ravni je zasnovana tudi osnovna informacija o sporočanju, o načelih splošne stilistike (tudi praktične stilistike), posebej so nakazani nekateri upovedovalni postopki (na primer zgradba dialoga, monologa itd.) ter glavne stalne oblike sporočanja. Še bolj kakor v prejšnjem obdobju se tudi na tej stopnji nadaljuje seznanjanje z jezikovnim udejanjanjem v procesu sporazumevanja (z vidika komunikacijske teorije in pragmatike). Splošni vzgojni smotri na tej stopnji se delijo na usposabljanje: učenec mora obvladati sporočanje v vrsti v komunikacijskem procesu – in jezikovno identifikacijske: globljemu poznavanju in obvladovanju lastnega jezika se sedaj pridružuje spoznavanje tujega

jezika (spoznavanje tujega jezika mora temeljiti na sistemu maternega jezika in mora biti z njim usklajeno); temeljni vzgojni smoter je v oblikovanju realnih razmerij do pomena lastnega (čeprav nesvetovnega jezika, vendar jezika lastne, specifične slovenske kulture) in drugih (tudi svetovnih) jezikov.

2.1.4 Posebni smotri te stopnje predmetnega pouka (od petega do osmega razreda osnovne šole) vsebujejo najprej tako ožje strokovni kakor didaktični kriterij. Ker traja spoznavanje slovenskega jezika od predšolske dobe do konca šolanja in predstavlja celoto ves jezikovni pouk, je treba v takem zaokroženem redu zasnovati tako nadrobnejše učne načrte kakor šolsko prakso. Cilj takega pouka je, da postane jedro vedenja o jeziku in pravil njegove rabe del tistega nujnega znanja o jeziku in posebej o slovenskem jeziku, ki naj spremlja učenca v življenje.

V razdobju predmetnega pouka dobi učenec prvo zaokroženo informacijo o jeziku, njegovi zgradbi in udejanjanju v komunikacijskem procesu. Ta informacija je spriču sodobne vloge jezika v zasnovah sodobnih računalnikov pomembna tudi za kasnejše vedenje o jeziku. Še veliko bolj kot v obdobju razrednega pouka morata biti spoznavni in vzgojno-usposobljalni smoter povezana v tem novem obdobju jezikovne vzgoje in izobraževanja.

V sklopu posebnih smotrov ostaja zdaj odprto posebno vsebinsko in didaktično vprašanje: kako doseči, da bo obsežna in zapletena informacija o slovenskem jeziku postala del kulturne zavesti in podlaga lastnega samostojnega jezikovnega izraza. Potrebna je izredno natančna selekcija informacij, omejitev na bistvene prvine in predvsem na jezikovne postopke in na pravila za njih izpeljavo: smisel takega razvrščanja snovi je v poglobitvi in predvsem v utrditvi snovi v spominu in v miselnem obvladovanju jezikovne predmetnosti.

Posebni smotri natančneje določajo v splošnih smotrih navedena predmetna področja in poudarjajo povezave v spoznavnem in vzgojnem delu. Jezikovna norma, posebej še pravopisna in pravorečna norma, je sestavni del spoznavanja jezikovnega sestava in besedil. Že na tej stopnji je pojasnjeno hierarhično razmerje med jezikovnimi ravninami, ravnina izrazne podobe (glasoslovna ravnina) je postavljena nasproti ravninam skladnje, ki uči pravila za izražanje pomenskih podstav (podobno kot besedotvorje), in oblikoslovja. S prvinami skladnje in besedotvorja spoznavajo učenci možnosti sinonimnega izražanja, obenem pa so opozorjeni na potrebo po izrazni (terminološki) disciplini pri strokovnih besedilih. V posebnih smotrih je natančneje določen tudi položaj kulture govora (v javnem in zasebnem govornem položaju), branja in tehnike branja. Posebni smotri tudi nakazujejo povezavo med jezikovno in književno vzgojo pri jezikovnostilističnem obravnavanju književnih del.

2.1.5 *Splošni smotri jezikovnega pouka v usmerjenem izobraževanju.* Splošni izobraževalni smotri vsebujejo na tej stopnji (odvisno od usmeritve in zmožnosti učencev) zaokroženo sodobno spoznavanje jezikovne zgradbe na višji, zahtevnejši ravni kot pri predmetnem pouku; pouk je naravnani k bistvenim lastnostim in zaokroženemu pogledu na celoto, pojasnjuje bolj zapletene in med seboj odvisne prvine, lastnosti in razmerja v jezikovnem sestavu in besedilih. Ob tem se oblikuje razlikovanje med univerzalnimi, vsem jezikom bolj ali manj skupnimi lastnostmi, in tistimi, ki so tipične za materni (slovenski) jezik.

Zgradba (struktura) se na tej višji stopnji spoznavanja še izraziteje prikazuje kot zveza hierarhično razvrščenih ravnin jezikovnih znamenj in razmerij med njimi. Posebej in upošteva različne zvrsti jezika in besedil so prikazani pretvorbni mehanizmi v jeziku in pojasnjeni glede na zvezo med miselnimi in pomenskimi podstavami in izraznimi možnostmi na skladenjski in besedotvorni ravnini. V tem okviru so poglobljeni tudi računalniški vidiki jezikoslovja.

Pri neumetnostnih besedilih so predmet obravnavanja različni, predvsem strokovni vidiki, tako terminološka disciplina, pa tudi vidiki sodobne pragmatike; pri umetnostnih besedilih je v ospredju jezikoslovni vidik literarne teorije.

Spoznavanje zajema tudi razmerje jezika do življenja, torej družbeno funkcijo jezika, in sicer tako v sočasnem (sinhronem) uvidu, v glavnih razvojnih črtah pa seznanja tudi z razvojem zlasti knjižnega jezika, prikazani so tudi nekateri vidiki diahronije (zlasti ob razpravi o izvoru krajevnih in osebnih imen). Posebej se prikazuje problematika slovenskega jezika (v javnosti) iz sociolingvističnega zornega kota; slovenski etnostni prostor se pri tem obravnava kot celota, zato se obravnavajo tudi položaji slovenskega jezika v stiku z jezikom večinskega naroda (v Italiji, Avstriji, na Madžarskem). Definiran je tudi položaj slovenskega jezika do jezika drugih narodov in narodnosti v SFRJ.

Vzgojni smotri se nadaljujejo v poglobljanju kulturnih navad v izražanju, posebna pozornost velja strokovnemu izražanju. Ob pouku književnosti je poseben poudarek tudi knjižni govorni izrazni podobi (branje, recitiranje umetnostnih besedil itd.); ta vidik je potreben tudi za učenje kultiviranega javnega nastopanja. Podobno kot pravorečje je zavezujoč tudi pravopis.

Splošni smoter zajema poglobljanje zavesti lastnega jezika v razmerju do drugih jezikov kot del sodobne zavesti.

2.1.6 Posebni smotri razčlenjujejo splošne smotre v razumnem prepletu strokovnih in vzgojnih prvin. Za uresničevanje je potreben *ustrezen šolski čas*; področje je nujno potrebno za oblikovanje izrazne, pa tudi miselne mobilnosti vseh učencev, ne glede na smer, razlike so lahko le v stopnji učenja.